

ΕΛΠΙΝΙΚΗ ΝΙΚΟΛΟΥΔΑΚΗ-ΣΟΥΡΗ

*Της Κρήτης ...
... αφηγηματολογικές προσεγγίσεις*

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
"Γ. Ν. ΔΟΥΝΔΟΥΛΑΚΗΣ"
ΔΗΜΟΣ ΑΡΧΑΝΩΝ 2003

Η ανάγνωση των παραμυθιών

Το παραμύθι ως κείμενο ανήκει στον έντεχνο προφορικό πεζό λόγο και είναι κορυφαίος σταθμός στην ιστορία της εξέλιξης της εξέλιξης της δημόδους λογοτεχνίας, διότι αφομοιώνει παραδόσεις, μύθους και τεχνικές συνεννόησης της κοινότητας, ενώ συγχρόνως πρωτοτυπεί, εκπλήσσει και ψυχαγωγεί με την απρόσμενη εξέλιξη της ιστορίας και τον τρόπο της αφήγησης. Για να κατανοήσουμε, ωστόσο, πώς οι τελετουργικές συνήθειες «συμβολίζονται» σε εικόνες στην «άγρια σκέψη» και στη συνέχεια μετασχηματίζονται σε όρους της πλοκής στο παραμύθι, χρειάζεται να διευκρινίσουμε τις σημασίες της παράδοσης και του μύθου που προϋποτίθενται στη σύνθεση του παραμυθιού και εμφανίζονται σταθερά στην πλοκή του.

Η παράδοση αποτελείται από το σύνολο των σταθερών μονάδων, που μένουν αναλλοίωτες στην ιστορία, και το αξιακό σύστημα που διέπει την εξέλιξη του ανθρώπινου γένους. Η μεταθανάτια ζωή, το καλό και το κακό πνεύμα, ο πόλεμος και η ειρήνη, για παράδειγμα, είναι βασικά θέματα που επαναλαμβάνονται σε κάθε πολιτισμό. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο προσλαμβάνονται και γίνονται αντικείμενο προβληματισμού τα βασικά αυτά θέματα, είναι υπόθεση της κάθε κοινότητας χωριστά. Έτσι, η κάθε κοινωνία, λόγω των ιδιαίτερων ιστορικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, κλιματικών και γεωγραφικών συνθηκών δημιουργεί τόσο τον τοπικό πολιτισμό, την τοπική της παράδοση, π.χ. φορεσιά, έθιμα γάμου κλπ., αρχές της συμβίωσης, κώδικες επικοινωνίας, πρωτόκολλο συμπεριφοράς όσο και τη δική της μυθολογία, τους θρύλους, τις παραδόσεις, τα τραγούδια, τα παραμύθια κ. ά. Η παράδοση, με την έννοια του λαϊκού αφηγήματος, έχει μια ειδική τυπολογία: αντλεί τα θέματά της από τη θεολογία, τα γεωφυσικά φαινόμενα, πολιτισμικά ή ιστορικά συμβάντα, στα οποία αναγνωρίζονται σημεία υπερφυσικής παρέμβασης και η διήγηση είναι σύντομη με σαφή αναφορά στο χώρο και το χρόνο δράσης¹. Στοιχεία της παράδοσης ενσωματώνονται πολλές φορές στα παραμύθια και κατέχουν συγκεκριμένο ρόλο στην πλοκή του παραμυθιού² ή του δημοτικού τραγουδιού.

Στη μυθική σκέψη οι άνθρωποι, τα πράγματα και οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσά τους αποκτούν ένα συμβολικό περιεχόμενο και οι «κοινωνικοί κανόνες ταιριάζουν περισσότερο με την ενστικτώδη τάξη της φύσης»³. Αυτό μας οδηγεί στην πολυσημία του μύθου και τη διφυή υπόσταση της μυθικής,

¹ Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, *Λαϊκοί θρύλοι και παραδόσεις για παιδιά*. Ανθολογία, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ. 17

² Ένα παράδειγμα από το παραμύθι «Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο» της συλλογής της κ. Ελένης Ουσταμανωλάκη-Δουνδουλάκη: Η εμφάνιση του Δράκου, η κατοικία του στο βουνό που βρίσκεται κοντά στη θάλασσα, η αιχμαλωσία της βασιλοπούλας είναι στοιχεία της παράδοσης που τα βρίσκουμε σε πολλά παραμύθια. Στην πλοκή ο Δράκος έχει τον ρόλο του εχθρού, που στερεί τη βασιλοπούλα από την ελευθερία της, που γίνεται αφορμή να δοκιμαστεί η φιλία των δύο νεαρών κλπ.

³ Joseph Campbell, *Μύθοι και παραδόσεις*. Μια βαθύτερη προσέγγιση. Μετάφραση: Χριστίνα Μιχαλίτση, Ιάμβλιχος, Αθήνα 1990, σελ. 31.

της πλασματικής εικόνας. Ό,τι διαβάζουμε ή ό,τι ακούμε σε έναν μύθο δεν είναι μόνο μια ιστορία, αλλά, επιπλέον και μια υπερβατική, μεταφυσική δικαιολόγηση των γεγονότων, των μεγάλων προβλημάτων της ζωής που καθιερώνει τη λογική των μεταμορφώσεων ως νόμο της συνοχής των πάντων και ως ψυχαγωγία. Ο Claud Lévi-Strauss⁴ παρατήρησε, μελετώντας τη σκέψη των λαών που δεν ήξεραν να γράφουν, ότι ο κάθε μύθος έχει μια σύνθετη λογική, που προσπαθεί να εξηγήσει τα παραπάνω προβλήματα. Ο μύθος γίνεται από διάφορες εικόνες, συνήθειες, κινήσεις της ζωής που συναντά κανείς μέσα στην κοινωνία των κυνηγών και των αγροτών. Αυτές οι εκφάνσεις της ζωής και τα διάφορα αντικείμενα, τα ζώα, τα φυτά που συναντούμε στους μύθους έχουν τη δική τους πραγματική σημασία και λειτουργία στο κυνήγι ή την καλλιέργεια, αποκτούν όμως, συμβολική σημασία και το δικό τους ρόλο, και έχουν να επιτελέσουν δική τους λειτουργία μέσα στον μυθικό κόσμο και στην πολιτισμική παράδοση της κοινωνίας.

Ο κάθε μύθος περιέχει ορισμένα σταθερά στοιχεία που επαναλαμβάνονται και σε άλλους μύθους, υπάρχουν όμως, και ορισμένα γνωρίσματα που διαφοροποιούν τον μύθο από τόπο σε τόπο. Οι πληροφορίες που συγκεντρώνονται από τις διάφορες παραλλαγές δημιουργούν, θα μπορούσαμε να πούμε, τον μύθο στην τέλεια μορφή και το πλήρες του περιεχόμενο⁵. Ο μύθος, λοιπόν, είναι το σύνολο των ιστοριών που εξιστόρησαν τη στάση και δικαιολόγησαν την άποψη του ανθρώπου απέναντι στα μεγάλα προβλήματα της ζωής. Τα προβλήματα αυτά τα χωρίζει ο Claud Lévi-Strauss σε κοσμολογικά (γη vs ουρανός), μεταφυσικά (ζωή vs θάνατος), φυσικά (ανατολή vs δύση) και κοινωνικά (εμείς vs άλλοι), τα οποία ανάγονται σε μια ευρύτερη εννοιολογική ενότητα με αντίθετους όρους σημασίας, τη φύση και τον πολιτισμό. Ο άνθρωπος συμβιβάζει τις αντιθέσεις αυτές α) με τη γλώσσα, που είναι από τη φύση της συμβολική, μεταφέρει δηλ. τα φυσικά γεγονότα από τη θέση που γίνονται ή τα πρόσωπα, τα ζώα, πράγματα από τη θέση που βρίσκονται κάπου αλλού με την αφήγηση ή τον μαγικό λόγο β) με την τεχνική, που «μεταφέρει» σε έναν άλλον τόπο μηχανισμούς της φύσης με την κατασκευή των εργαλείων και γ) με την απαγόρευση της αιμομιξίας που βγάζει τον άνθρωπο και τη διαδικασία της αναπαραγωγής έξω από τα στενά όρια των σχέσεων ανάμεσα σε μέλη της ίδιας οικογένειας, για να αναπτύξει σχέσεις με μέλη που προέρχονται από διαφορετικές οικογένειες. Έτσι διευρύνονται οι επαφές των ανθρώπων, δομείται η κοινωνία και η φυσική τάξη αναλογεί στην κοινωνική τάξη με την επινόηση και την καθιέρωση των νόμων. Ο μύθος του Οιδίποδα, λ.χ., δημιουργείται από όλες τις παραλλαγές που παραδίδονται στον ελλαδικό χώρο σε μια εποχή που είχαν διευκρινιστεί τα όρια ανάμεσα στις πολιτισμικές και τις φυσικές αξίες. Και η τραγικότητα του μύθου έγκειται στο γεγονός ότι παραβιάζεται το κοινωνικό

⁴ Claud Lévi-Strauss, *Η άγρια σκέψη*, εισαγωγή και σχόλια: Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, μετάφραση: Εύα Καλπουτζή, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977, σσ. 97-131.

⁵ Claud Lévi-Strauss, "The Structural Study of Myth", στο *Structural Antropology*, Pelegrine Books, Great Britain 1977, p. 218.

και ηθικό σύμβολο που απαγορεύουν τις σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ γιου και μητέρας. Ο Οιδίποδας δηλ. είναι ήρωας μιας ακραίας ιστορίας, που παραορίζει την απόσταση ανάμεσα στην φύση και τον πολιτισμό.

Η θεωρία του Claud Lévi-Strauss για τη νοηματική δομή του μύθου μας βοηθά να δούμε ποια στοιχεία του περνούν στο παραμύθι και ποιο νόημα αποκτούν στην πλοκή του. Η θεμελιώδης δομή, λ.χ., στο περιεχόμενο του μύθου είναι η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό· μια σχέση, την οποία εξηγεί ο άνθρωπος με μια ιστορία, με δρώντα υπερφυσικές, φυσικές και ανθρώπινες δυνάμεις. Ένα παράδειγμα: Ο έρωτας είναι αρχέγονη δύναμη αναπαραγωγής. Στον μύθο η άγρια φυσική δύναμη αγνοεί ή παραβιάζει τους πολιτισμικούς και κοινωνικούς όρους (ας σκεφτούμε τους έρωτες του Δία ή τους αιμομικτικούς γάμους). Στο παραμύθι η ίδια δύναμη ευλογείται με το γάμο, στο δε μυστήριο, που το συνοδεύει πάντα μια λαμπρή τελετή, φτάνουν τα πρόσωπα, αφού πρώτα με τις περιπέτειες και τις δοκιμασίες τους έχουν «τελειωθεί» ως χαρακτήρες⁶.

Πολύ πριν τις μελέτες του Claud Lévi-Strauss για τη δομή του περιεχομένου του μύθου ο συγκριτολόγος Dumézil⁷, μελετητής των πολιτισμών των ινδοευρωπαϊκών χωρών, αναγνώρισε τρεις λειτουργίες που επαναλαμβάνονται σταθερά σε κάθε ινδοευρωπαϊκό μύθο με αντίστοιχα σταθερά υποκείμενα δράσης (δρώντα). Αυτές είναι:

- η λειτουργία της εξουσίας, που ασκείται από τον βασιλιά και το ιερατείο του,
- η λειτουργία της πολεμικής, που ασκείται από τους πολεμιστές και
- η λειτουργία της παραγωγής, που ασκείται από τον πολύ λαό.

Οι Smith και Sperder⁸ μαθητές του Claud Lévi-Strauss, παρατήρησαν ότι κάθε μια από αυτές τις λειτουργίες έχει δυο όψεις, την ταραχώδη και την ειρηνική:

⁶ Στο παραμύθι «Περήφανη βασιλοπούλα» η αντίθεση φύση vs πολιτισμός ενιπάρχει στην ίδια την προσωπικότητα της βασιλοπούλας, εφ' όσον η κακή φύση του χαρακτήρα της την αθεί να γελοιοποιεί τα βασιλόπουλα που έρχονται να τη ζητήσουν σε γάμο. Το βασιλόπουλο, που υψίσταται τη γελοιοποίησή της και που αποκαλείται «φτερόκιλος» αλλά είναι ερωτευμένο με τη βασιλοπούλα, θέτει σε εφαρμογή το σχέδιο της διαπαιδαγωγότης της, που θυμίζει το θεατρικό έργο του Σαίξπηρ «Η στρίγγλα που έγινε αρνάκι»: μεταμορφώνεται σε γέρο ζητιάνο, την αφήνει έγκυο, την υποβάλλει σε μια σειρά δοκιμασιών που έχουν ως αποτέλεσμα την άκρα ταπεινώσή της και την παντρεύεται, αφού πρώτα εξαγινωθεί μέσα από τα παθήματά της. Οι αναφορές γίνονται στα παραμύθια του συγκριτολογικού τόμου Ελένη Ουσταμανωλάκη-Δουνδουλάκη, *Παραμύθια στην Ελένη*, εκδ. Βιβλιοθήκη ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΟΥΝΔΟΥΛΑΚΗΣ, ΔΗΜΟΣ ΑΡΧΑΝΩΝ, ΑΡΧΑΝΕΣ 2002.

⁷ Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Η ερμηνεία των μύθων από την αρχαιότητα ως σήμερα», στο *Ελληνική Μυθολογία. Εισαγωγή στο μύθο*, Α' Έκδοση, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σσ. 294-295.

⁸ ό.π., σσ. 295-296.

Λειτουργίες	Δρώντα	Τρομερή όψη	Ειρηνική όψη
Εξουσία	Βασιλιάς και ιερατείο	Δημιουργία του κόσμου	Τάξη, νόμοι, θρησκεία
Πόλεμος	Πολεμιστές	Φυσική βία (ο δυνατός νικά)	Θάρρος του ήρωα, δράση, έξυπνος αγώνας, στρατηγική, ιπποτικό πνεύμα ⁹
Παραγωγή	Λαός	Σεξουαλικότητα, ηδονή, ομορφιά, πλούτος, διαφθορά, γονιμότητα, μεγάλοι αριθμοί, ναυσιπλοΐα, εμπόριο και νερό	Αγροτική παραγωγή, αφθονία των καρπών της γης, στεριά, ειρήνη, ευσέβεια

Στο παραμύθι, που είναι το αρχαιότερο είδος της λογοτεχνικής παράδοσης, συναντούμε τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές όψεις των μυθικών λειτουργιών. Τώρα, όμως, μετασχηματίζονται σε λειτουργίες, που υφαίνουν την πλοκή μιας φανταστικής ιστορίας. Το παραμύθι αφηγείται μια φανταστική, υπερφυσική τις περισσότερες φορές, ιστορία, που παίρνει αρκετά στοιχεία από τον μύθο, και τα αντιδιαστέλλει ή προσαρμόζει σε μια φανταστική κοινωνία. Ειδικά για τα μαγικά παραμύθια, πιστεύεται ότι έχουν μετασχηματιστεί από τις παραδόσεις των τελετών της μύησης των πρωτόγονων κοινωνιών, οι οποίες αντανάκλουν τα στάδια ενηλικίωσης του ανθρώπου. Στη δομή του παραμυθιού παρατηρεί ο Τζιάνι Ροντάρι επαναλαμβάνεται η δομή της τελετής¹⁰:

⁹ Όλα αυτά τα χαρίσματα τα βρίσκουμε συγκεντρωμένα στον χαρακτήρα του φτωχόπαιδου στο παραμύθι «το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο».

¹⁰ Τζιάνι Ροντάρι, «Η τράπουλα του Προπ» στο *Η Γραμματική της Φαντασίας*, ό.π., σελ. 92.

η πράξη	μετασχηματίζεται σε	διήγηση, λόγο
Οι τελετές μύησης	μετασχηματίζονται σε	μαγικά παραμύθια
Το ιερό	μετασχηματίζεται σε	μαγικό, υπερφυσικό ή τρομερό ¹¹
Το πρωτόγονο ή προϊστορικό παιδί	μετασχηματίζεται σε	ήρωα ή ηρωίδα της πλοκής
Οι τελετές μύησης	οδηγούν στην	προετοιμασία για την είσοδο στην κοινωνία ¹²
Τα παιδιά μεγαλώνουν και φεύγουν στο δάσος		Ο ήρωας ή η ηρωίδα εγκαταλείπουν την ασφάλεια της οικογενειακής στέγης
Οι μάγοι με την ενδυμασία τους εμπνέουν τον τρομό		Μάγοι και μάγισσες, δράκοι, τέρατα απειλούν τον ήρωα ή την ηρωίδα ¹³
Τα παιδιά υποβάλλονται σε δύσκολες δοκιμασίες		Ο ήρωας ή η ηρωίδα υποβάλλονται σε δοκιμασίες στην πορεία τους
Μύηση στους μύθους της φυλής και δωρεά των όπλων από τον μάγο-δάσκαλο		Μαγικά δώρα
Τα αγόρια, ώριμοι άνδρες, επιστρέφουν στο σπίτι τους με άλλο όνομα		Ο ήρωας επιστρέφει αγνώριστος ¹⁴
Είναι έτοιμοι να παντρευτούν		Αναγνώριση - γάμος

¹¹ Για παράδειγμα: Το παλάτι του Δράκου στο παραμύθι «Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο» ή ο Μαύρος Σκύλος στο παραμύθι «Η Ηλιοτάτη»

¹² Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο φεύγουν από το παλάτι για να αναζητήσουν τη βασιλοπούλα, η Ηλιοτάτη φεύγει από το σπίτι της για να ψάξει η ίδια την αιτία της κακοτυχίας της, η περήφανη βασιλοπούλα εγκαταλείπει το παλάτι και ακολουθεί τον γέρο άντρα της κλπ.

¹³ Η κατάρρα της γριάς και ο παντοδύναμος Δράκος στο παραμύθι «Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο».

¹⁴ Το βασιλόπουλο στο παραμύθι «Η περήφανη βασιλοπούλα» παραμένει ως το τέλος μεταμορφωμένος σε γέρο για τον παραδειγματισμό της βασιλοπούλας. Αγνώριστη ως προς τη

Θεμελιώδες για τη μελέτη του παραμυθιού ως αφηγήματος – αλλά και των λογοτεχνικών κειμένων με φανερή ή λανθάνουσα τη λαϊκή αφηγηματική δομή – θεωρείται το σύγγραμμα «Μορφολογία του παραμυθιού» (*Morfologija Skazki*, Leningrad 1928)¹⁵ του Vladimir Propp (Πετρούπολη 1895 - Λένινγκραντ 1970). Ο Propp υπήρξε καθηγητής της Γερμανικής Γλώσσας, της Λαογραφίας, της Φιλολογίας και της Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Λένινγκραντ και τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιστρέφονταν γύρω από την περιγραφή του λαϊκού κειμένου, τη διερεύνηση της δομής του, της «γενετικής» του σχέσης με τις τελετουργίες και της λειτουργίας μέσα στην κοινωνία. Σε μια ορισμένη κατηγορία παραμυθιών, που τα ονόμασε συμβατικά *μαγικά*, παρατήρησε ότι παραμένουν αμετάβλητες ορισμένες *λειτουργίες* τις οποίες επιτελούν συγκεκριμένες επίσης *δράσες δυνάμεις*¹⁶. Εκείνα που μεταβάλλονται από παραμύθι σε παραμύθι είναι τα ονόματα των δρασών δυνάμεων (ή καλύτερα των *δρώντων*) και οι ιδιότητές¹⁷ τους, οι τόποι, ο τρόπος με τον οποίο επιτελείται η λειτουργία και οι περιστάσεις κάτω από τις οποίες συμβαίνει. Στα παραμύθια, π.χ., «Ηλιοτάτη», «Η περήφανη βασιλοπούλα» «Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο» διαπιστώνουμε ότι επαναλαμβάνεται συστηματικά το μοτίβο της αναχώρησης του ήρωα από το προγονικό παλάτι. Αυτό αποτελεί ήδη μια σταθερή λειτουργία που έχει κιόλας μια ορισμένη σειρά στην ακολουθία των γεγονότων. Κάθε λειτουργία, για να ενεργοποιηθεί, πρέπει να δικαιολογηθεί από τα προηγούμενα. Της αναχώρησης πρέπει να προηγηθεί κάποιο είδος στέρησης. Η αναχώρηση της Ηλιοτάτης διαφέρει, όμως, από την αναχώρηση της περήφανης βασιλοπούλας, όπως και το βασιλόπουλο με το φτωχόπαιδο αναχωρούν από το παλάτι, για να αναζητήσουν την αγαπημένη του βασιλόπουλου. Από μια πρόχειρη αναδρομή στα τρία αυτά παραμύθια επαληθεύεται και εδώ η παρατήρηση του Προπ ότι «οι *λειτουργίες* είναι εξαιρετικά λίγες, ενώ τα πρόσωπα εξαιρετικά πολλά». «Έτσι εξηγείται», συνεχίζει, «η διπλή ποιότητα του μαγικού παραμυθιού από το ένα μέρος, η καταπληκτική του πολυμορφία, η ποικιλοχρωμία και η γλαφυρότητά του, από το άλλο μέρος, η όχι λιγότερο εκπληκτική ομοιομορφία του, η επαναληπτικότητά του»¹⁸. Ο Προπ εστιάζει την προσοχή του στις σταθερές αξίες, τις λειτουργίες, στο τι κάνουν τα πρόσωπα και συνοψίζει τις παρατηρήσεις του για τα *μαγικά παραμύθια* στα εξής σημεία¹⁹:

βελτίωση του χαρακτήρα της γίνεται, όμως, και η βασιλοπούλα. Σε ορισμένα παραμύθια τη λειτουργία του «αγνώριστου» την κατέχει η μυστηριώδης συμπεριφορά του ήρωα, όπως στην περίπτωση του φτωχόπαιδου στο παραμύθι «Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο».

¹⁵ Β. Γ. Προπ, *Μορφολογία του παραμυθιού*, μετάφραση: Αριστέα Παρίση, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987

¹⁶ Ο αναγνωρίζει σε κάθε αφήγηση έξι δράσες δυνάμεις ή δρώντα ή ρόλους που ενεργούν κατά ζεύγη: α) Ο ήρωας ή πρωταγωνιστής και το πολύτιμο αντικείμενο, β) ο πομπός και ο δέκτης, γ) ο σύμμαχος και ο αντίπαλος ή εχθρός.

¹⁷ Στις ιδιότητες συγκαταλέγουμε το σύνολο των εξωτερικών χαρακτηριστικών, την ηλικία, το φύλο, την εμφάνιση, τη θέση, την κατοικία κλπ. Β. Γ. Προπ, ό. π., σσ. 96-97

¹⁸ ό. π., σελ. 26.

¹⁹ ό. π., σσ. 27-29.

1. Τα μόνιμα, σταθερά στοιχεία του παραμυθιού είναι οι λειτουργίες των δρώντων προσώπων, ανεξάρτητα από το ποιαι τις επιτελούν. Οι λειτουργίες συγκροτούν τα θεμελιώδη συστατικά μέρη του παραμυθιού, που μπορούμε να τα θεωρήσουμε και μοτ.
2. Ο αριθμός των λειτουργιών που γνωρίζει το μαγικό παραμύθι είναι περιορισμένος.
3. Η ακολουθία των λειτουργιών είναι πάντοτε η ίδια και πολλές φορές περισσότερες λειτουργίες συγχωνεύονται σε μια.
4. Όλα τα μαγικά παραμύθια είναι μονοτυπικά στη δομή τους. Αυτό σημαίνει ότι η πλοκή του παραμυθιού εξελίσσεται πάνω σε ένα άξονα και η αφήγηση είναι γραμμική· οι τυχόν εμφανιζόμενες ποικιλίες ή τα νέα στοιχεία ανήκουν στις ευρύτερες κατηγορίες των ήδη υπαρχουσών κατηγοριών. Ο Προπ απαρίθμησε τριανταμία λειτουργίες από τις οποίες οι περισσότερες επαναλαμβάνονται σχεδόν σταθερά στα περισσότερα από τα μαγικά παραμύθια και επιτελούνται σε διαφορετικές φάσεις του μύθου από διαφορετικά δρώντα²⁰.

I. Αρχική κατάσταση

Παρουσιάζονται τα μέλη μιας οικογένειας ή μιας κοινότητας και η κατάσταση τους. Ανάμεσα σ' αυτά βρίσκεται και ο πρωταγωνιστής, που θα γίνει ήρωας.

1. Ένα από τα μέλη της οικογένειας απουσιάζει από το σπίτι ή η οικογένεια στερείται κάτι²¹.

II. Προπαρασκευαστικό μέρος

2. Στον ήρωα προβάλλεται μια απαγόρευση²².
3. Ο ήρωας παραβαίνει την απαγόρευση.
4. Ο ανταγωνιστής επιχειρεί να κάνει ανίχνευση.
5. Στον ανταγωνιστή δίδονται πληροφορίες για το θύμα του.

III. Αρχή της πλοκής

6. Ο ανταγωνιστής επιχειρεί να ξεγελάσει το θύμα του, για να γίνει αυτός κύριος των υπαρχόντων του ήρωα ή και να αιχμαλωτίσει τον ίδιο τον ήρωα.
7. Το θύμα πέφτει στην παγίδα και βοηθά άθελά του τον εχθρό.
8. Ο ανταγωνιστής αρπάζει κάτι και έτσι ζημιώνει ή προσβάλλει ένα από τα μέλη της οικογένειας²³. Αυτό συνήθως προκαλεί έντονη στέρηση, είναι αντικείμενο επιθυμίας μέλους ή μελών της οικογένειας.

²⁰ Ο Προπ διακρίνει κύκλους δράσης των δρώντων, ό.π., σσ. 87-91.

²¹ Στο παραμύθι, για παράδειγμα, «Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο» λείπει από το παλάτι ένα έξυπνο παιδί και ο βασιλιάς αναπληρώνει την έλλειψη με τη φιλοξενία του φτωχόπαιδου.

²² Στην «Ηλιοτάτη» ο Μαύρος Σκύλος απαγορεύει στα βασιλόπουλα να μείνουν κοντά στη βασιλοπούλα και διαλύει τους γάμους της. Έμμεσα απαγορεύει στην ίδια την ηρώδα να παντρευτεί.

²³ Ο Δράκος αιχμαλωτίζει την Πεντάμορφη.

9. Η δυστυχία ή η έλλειψη γνωστοποιείται, απευθύνουν στον ήρωα παράκληση ή εντολή, αποφασίζεται να φύγει από το μέρος της οικογένειας.
10. Ο ήρωας-αναζητητής συμφωνεί ή αποφασίζει να αναλάβει δράση.

IV. Δωρητές

11. Ο ήρωας εγκαταλείπει το σπίτι του και πηγαίνει προς τον δωρητή.
12. Ο ήρωας δοκιμάζεται από τον δωρητή, του υποβάλλει αυτός ερωτήματα, δέχεται επιθέσεις και προετοιμάζεται η λήψη μαγικού μέσου ή βοηθού.
13. Ο ήρωας αντιδρά στις πράξεις του μελλοντικού δωρητή. Αντέχει στις δοκιμασίες του και προσφέρει ποικίλες υπηρεσίες για να αποδείξει ότι είναι ικανός.
14. Ο ήρωας παίρνει το μαγικό μέσο.

V. Δοκιμασίες-περιπέτεια

15. Ο ήρωας μεταφέρεται, παραδίδεται ή οδηγείται στον τόπο όπου βρίσκεται το αντικείμενο της αναζήτησης.
16. Ο ήρωας και ο ανταγωνιστής συναντώνται και παλεύουν²⁴.
17. Ο ήρωας σημαδεύεται.
18. Ο ανταγωνιστής νικιέται.
19. Η αρχική δυστυχία ή έλλειψη εξαλείφεται.
20. Ο ήρωας επιστρέφει.
21. Ο ήρωας καταδιώκεται.
22. Ο ήρωας σώζεται από την καταδίωξη.

VII. Πορεία προς την έκβαση

23. Ο ήρωας φτάνει αγνώριστος²⁵ στο σπίτι του ή σε άλλη χώρα.
24. Ο ψεύτικος ήρωας προβάλλει αβάσιμες απαιτήσεις.
25. Στον ήρωα τίθεται ένα δύσκολο πρόβλημα²⁶.
26. Το πρόβλημα λύνεται.
27. Αναγνωρίζεται ο ήρωας.
28. Αποκάλυψη του ψεύτικου ήρωα και του κακοποιού.
29. Ο ήρωας αποκτά νέα όψη (μεταμόρφωση).
30. Τιμωρία του εχθρού²⁷.
31. Ο ήρωας παντρεύεται και ανεβαίνει στο θρόνο.

²⁴ Στο παραμύθι «Το βασιλόπουλο και το φτωχόπαιδο» ο ήρωας συναντά στο παλάτι τον Δράκο και τον σκοτώνει.

²⁵ Το προσβεβλημένο βασιλόπουλο φτάνει στο παλάτι της περήφανης βασιλοπούλας μεταμορφωμένο σε γέρο, για να «παιδέψει» τη βασιλοπούλα.

²⁶ Το πρόβλημα αυτό μπορεί να είναι και μια ολόκληρη ιστορία της οποίας τα μυστικά πρέπει να αποκρυπτογραφήσει ο ήρωας. Στην «Ηλιοτάτη» είναι χαρακτηριστική η τραγική ιστορία του Μαύρου Σκύλου την οποία καταφέρει να αποκρυπτογραφήσει η ηρωίδα και να βρει τον τρόπο να λύσει τα μάγια που έχει κάνει η γριά μάγισσα στον βασιλιά, δίνοντας τις κατάλληλες οδηγίες στον κουτσό ζητιάνο.

²⁷ Στην «Ηλιοτάτη» αποδεικνύεται, προς το τέλος του παραμυθιού, ότι ο πραγματικός

Η παιδευτική διάσταση του παραμυθιού

Η συστηματική επανάληψη των λειτουργιών αυτών σε παραμύθια με διαφορετική πλοκή μας βοηθά να σχηματίσουμε μια τυπολογία της υπόθεσης μέσα στην οποία ό,τι γίνεται δικαιολογείται από τις καταστάσεις της πλοκής. Όποιος ακούει το παραμύθι από μικρή ηλικία συνηθίζει σταδιακά να περιμένει ορισμένες πράξεις από ορισμένα πρόσωπα και να προσδοκά, όμως, και το απρόβλεπτο, την έκπληξη. Η επικοινωνιακή αυτή διαδικασία καλλιεργεί την αισθητική εμπειρία και διευρύνει τον ορίζοντα προσδοκιών. Η μαθητεία στην ψυχαγωγική εναλλαγή του αναμενόμενου και του απρόβλεπτου στην εξέλιξη της υπόθεσης εμπνέει στον αποδέκτη του παραμυθιού και της ιστορίας του την αίσθηση της συμμετοχής στο κείμενο, την πειθαρχία στη λογική ακολουθία των επεισοδίων και ενθαρρύνει την προσωπική συμβολή στη δημιουργία της ατμόσφαιρας και την τέχνη του παραδοσιακού λόγου.

Η παράδοση της προφορικής δημιουργίας στηρίχθηκε στην καλλιέργεια της μνήμης, της λογικής και της πρωτοτυπίας μέσω της επανάληψης όχι μόνο των σταθερών μοτίβων αλλά και μέσω των στερεοτύπων εκφράσεων που παίζουν τελετουργικό ρόλο στο κείμενο και απομνημονεύονται εύκολα λόγω της επανάληψής τους, του ρυθμού, των παρηχήσεων ή του μέτρου που συνέχει την εκφορά του. Ο τελετουργικός αυτός λόγος είχε και έχει την εκπαιδευτική πρόθεση του πομπού²⁸: να διδάξει στο παιδί τον λόγο, να το μάθει να απομνημονεύει, βάσει της τεχνικής του ισομορφισμού, να το μάθει ορθοφονία, να εμπλουτίσει το λεξιλόγιό του, να βιώσει και να χρησιμοποιήσει, τέλος, σωστά συντακτικές δομές²⁹. Η φορμαλιστική αυτή αιτιολόγηση της ωφελιμότητας του παραμυθιού ενισχύεται και από το επιχείρημα ότι το παραμύθι εξοικειώνει από νωρίς το παιδί με τις συμβάσεις του λογοτεχνικού έργου. Η πειθαρχία του παιδιού ως ακροατή και η ανταπόκρισή του στην κατανόηση της πλοκής, της σχέσης των προσώπων, στην κριτική στάση απέναντι σε τυπικές συμπεριφορές το προπαιδεύει στην πειθαρχία της ανάγνωσης ενός κειμένου και στην αποκρυπτογράφηση του.

Οι απόψεις, ωστόσο, για τη θετική αγωγικότητα του παραμυθιού δίστανται. Όσοι το θεωρούν επιζήμιο για την παιδική ψυχή βασίζονται στα φρικιαστικά γεγονότα που συντελούνται στην πλοκή του παραμυθιού. Όσοι πάλι

εχθρός ήταν μια γριά που είχε κάνει μάγια στο παλικαρι και τον είχε μεταμορφώσει στο Μαύρο Σκύλο. Ο εχθρός εδώ τιμωρείται με τον γάμο του βασιλιά με την Ηλιοτάτη.

²⁸ Η ίδια η κοινότητα έχει αναγνωρίσει σε ορισμένα μέλη της την ικανότητα του παραμυθιού μέσα σε κατάλληλα κοινωνικά συμφραζόμενα, ο οποίος λειτουργεί όχι μόνο ως εκφωνητής αλλά και ως καλλιτέχνης -παιδαγωγός. Για τη σημασία της επικοινωνιακής πομπής και δέκτης στη δημιουργία της προφορικής λογοτεχνίας βλ. Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου, *Θησαυρός Νεοελληνικών Αινιγμάτων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σσ. 14-15.

²⁹ Για παράδειγμα: στην «Ηλιοτάτη» η λειτουργία της απαγόρευσης επαναλαμβάνεται τρεις φορές: με τον τρόπο αυτό το παιδί απομνημονεύει το περιεχόμενο της και συνάμα κατακτά τη συντακτική της δομή: υποτακτική +άρνηση μη (ν) ή προστακτική

τάσσονται υπέρ της εξοικείωσης με τον κόσμο του θεωρούν ότι το υπερβολικό – φρικιαστικό στοιχείο λειτουργεί μέσα στη συμβατική πραγματικότητα της φαντασίας, στον κόσμο της οποίας κυριαρχεί η υπερβολή, η αγριότητα, το συναίσθημα του τρόμου. Αν ανάμεσά τους βρίσκονται τα κακά στοιχεία που απειλούν τους καλούς ανθρώπους, επιτελείται ένας αγώνας με πολλούς κινδύνους, για να εξαλειφθεί η αδικία ή η απειλή. Στη φύση του ανθρώπου συνυπάρχουν, άλλωστε και τα καλά στοιχεία, που τον βοηθούν να επιβιώσει και να τιμωρήσει ή να εξαφανίσει τη βουλιμία των κακών δυνάμεων. Η δύναμη της εξυπνάδας, που δεν είναι απόλυτα συνυφασμένη με την ευγενή καταγωγή και τα καλά πνεύματα δραστηριοποιούνται στο παραμύθι και συμβάλλουν στην κάθαρση και τη διεξοδική αίσια λύση. Η αισιοδοξία που εμπνέει η υπέρβαση οποιασδήποτε δυσκολίας, μπορεί να είναι στην πραγματικότητα απατηλή, αλλά κανένα εκπαιδευτικό σύστημα δεν εμύησε εξ αρχής τα παιδιά του στη σκληρή πραγματικότητα. Η φαντασιακή αναπαράσταση της συνύπαρξης του καλού και του κακού θεωρείται ως αφετηρία της αγωγής³⁰.

³⁰ Για τις διιστάμενες απόψεις αλλά και εκτενέστερη ανάπτυξη των επιχειρημάτων για τη θετική αγωγικότητα του παραμυθιού βλ. Δημ. Ι. Κουκουλομμάτη, *Λογοτεχνία και Παιδαγωγική*, Βιβλιογονία, Αθήνα 1993, σσ.116-124.